

Crowdsourcing de Bijbel

Hans Beelen &
Nicoline van der Sijs

In den beginne ...

Iedereen, met of zonder religieuze achtergrond, zal het over één ding eens zijn: de Bijbel heeft een onuitwisbare indruk achtergelaten op onze cultuur, literatuur, kunst en taal. Ook voor de geschiedenis van de Nederlandse taal is het boek der boeken een bron van groot belang. Tal van woorden en uitdrukkingen gaan terug op de bijbel, van *in den beginne*, ontleend aan het eerste vers van het boek Genesis, tot aan *apocalyptisch*, dat teruggaat op de titel van het laatste Bijbelboek. Vanaf het begin van de schriftelijke overlevering tot op de dag van vandaag wordt de Bijbel naverteld en vertaald. Tijdens dat eeuwen durende overleveringsproces zijn de spelling, de grammatica en de woordenschat voortdurend aangepast aan de veranderende taal. Met name in de zestiende en zeventiende eeuw werd een groot aantal Bijbelvertalingen vervaardigd: in die tijd ging de reformatorische belangstelling voor de moedertaal als het medium van het ware geloof hand in hand met de opbouw van de standaardtaal door de spraakregelaars van de renaissance.

Ter illustratie een enkel vers (Genesis 1:1) in verschillende vertalingen:

Delftse Bijbel (1477)	INden beghin sciep god hemel ende aerde
Liesveltbijbel (1542)	INden beginne schiep God hemel ende aerde
Leuvense bijbel (1548)	INDEN beginne heeft Godt geschapen hemel ende aerde
Biestkensbijbel (1560)	INden beginne schiep Godt Hemel ende Aerde
Deux-Aesbijbel (1562)	IN den beginne sciep God Hemel ende Aerde.
Statenvertaling (1637)	INDEN beginne schiep Godt den Hemel, ende de Aerde
Lutherse Bijbelvertaling (1648)	IN't begin schiep Godt Hemel ende Aerde
NBG-vertaling (1951)	In den beginne schiep God de hemel en de aarde
Statenvertaling (1977)	In den beginne schiep God de hemel en de aarde
NBV (Nieuwe Bijbelvertaling) (2004/2007)	In het begin schiep God de hemel en de aarde

Spelling en grammatica zijn in de loop der tijd aanzienlijk veranderd. Het woord *begin* springt in het oog. Niet alleen de NBV, maar alle moderne vertalingen spreken tegenwoordig van *het begin*, terwijl vroeger de geflecteerde variant *in den beginne* gebruikelijk was, veelal nog met samengetrokken voorzetsel en lidwoord: *inden*. Van de andere kant komt de

eigentijds aandoende vorm *in 't begin* reeds in de zeventiende eeuw voor, in de Lutherse Bijbelvertaling van 1648. De wat plechtiger variant *in den beginne*, die tot in de twintigste eeuw in de vertalingen is gehandhaafd, is nog steeds bekend, getuige o.m. de speelse titel van een in 2004 verschenen bundel beschouwingen over Argentijns voetbal: *In den beginne was de bal*. Die nu archaisch aandoende formule vinden we niet alleen in de roemruchte Statenvertaling van 1637, maar ook al eerder in oudere Bijbelvertalingen, waarmee de vraag rijst welke bijdrage de Statenvertaling precies heeft geleverd aan de langdurige populariteit van de gevleugelde wending. Zo levert ieder van de ruim 31.000 verzen van de Bijbel stof voor nader taalhistorisch onderzoek, en kan aan de hand van Bijbeluitgaves die in de loop der eeuwen zijn verschenen, de evolutie van het Oudnederlands tot aan het moderne geschreven Nederlands als het ware op de voet worden gevolgd.

Moderne Bijbeluitgaves als de NBG-vertaling uit 1951 en de NBV uit 2004/2007 zijn gemakkelijk op internet te vinden, maar tot dusver was dat niet het geval met het culturele erfgoed van de oudere Nederlandse Bijbelvertalingen. Bij gebrek aan op internet gepubliceerde edities was het voor taalhistorici een welhaast ondoenlijk karwei een vers als Genesis 1:1 in verschillende oudere Bijbelvertalingen met elkaar te vergelijken. Zelfs de eerste druk van de alom belangrijk geachte Statenvertaling (1637) was niet in digitale vorm beschikbaar. Een belemmering voor het totstandkomen van dergelijke edities was het gotische lettertype van de oude drukken, dat voor scanapparatuur en ocr-programma's vooralsnog niet leesbaar is. De tekst zou met de hand moeten worden ingevoerd, en voor die transcriptiewerkzaamheden zouden de kosten astronomisch hoog zijn.

Om deze impasse te doorbreken, plaatste Nicoline van der Sijs in juni 2007 een oproep in de media om vrijwillig mee te werken aan het digitaliseren van de Statenvertaling uit 1637. Hierop werd massaal gereageerd. Uiteindelijk gingen ruim honderd vrijwilligers aan de slag. Dankzij hun inspanningen kon binnen één jaar de complete tekst van de Statenvertaling, bijna 2,6 miljoen woorden, worden overgetikt, gecorrigeerd en op internet geplaatst.

Gezien het grote enthousiasme van de deelnemers en het hoge werktempo werd besloten het werkplan uit te breiden. In 2014 is het Bijbeldigitaliseringsproject onder leiding van de twee auteurs van dit artikel voltooid: maar liefst tien laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlandstalige Bijbelvertalingen zijn thans online voor iedereen gratis te raadplegen (zie onderaan dit artikel een overzicht).

Een filologische fabriek

Om dit mooie resultaat te bereiken, was een goede organisatie van cruciaal belang. Iedere bijbel werd in behapbare, overzichtelijke porties van gemiddeld tien tekstpagina's verdeeld; de projectleiding deelde de porties per e-mail uit aan de vrijwilligers. Voor het transcriberen werd bij elke Bijbelvertaling een uitvoerige instructie opgesteld. Er werd een besloten internetdiscussiegroep op Yahoo opgericht, zodat vrijwilligers over specifieke problemen kunnen overleggen en ervaringen kunnen uitwisselen. Bovendien werd voor de onderlinge cohesie ieder jaar een bijeenkomst georganiseerd, waar de medewerkers persoonlijk contact met elkaar hebben. De overgetikte porties werden door – eveneens vrijwillig meewerkende – correctoren met het origineel vergeleken en gecorrigeerd. Op de scan lastig leesbare stukjes werden in de originele druk nageslagen. De typisten fiatteerden de correcties van hun werk; hierdoor werd een extra controle gecombineerd met feedback. Daarna werden alle porties door weer andere vrijwilligers samengevoegd tot Bijbelboeken en vond een verdere controle plaats. Tot slot werd in de eindredactie de vormgeving van de verschillende onderdelen van de Bijbelboeken onderling vergeleken en in overeenstemming gebracht met het origineel.

Een bladzijde uit het begin van het boek Genesis in de Vorstermanbijbel (Antwerpen 1528)

De voltooided edities werden als Word-bestanden bij de DBNL en het Nederlands Bijbelgenootschap ingeleverd, die ze voor publicatie op internet gereedmaken. Hierbij biedt iedere instelling een andere vormgeving en andere zoekmogelijkheden.

Waarom crowdsourcing?

Regelmatig krijgen wij de vraag waarom we de teksten niet 'gewoon' door de computer laten lezen: dat kan tegenwoordig toch? Ja en nee: de computer heeft nog steeds veel moeite met het lezen van teksten van vóór de jaren 60 of 70 van de vorige eeuw. En vooralsnog kan de computer niet uit de voeten met het gotische schrift waarin de oude Bijbelteksten zijn gezet.

Trouwens, ook voor gewone stervelingen is het lezen van het gotische schrift niet altijd een sinecure. Een extra probleem is het feit dat het Nederlands sinds de 16de, 17de eeuw aanzienlijk veranderd is. Dat maakt het begrijpelijk dat er soms passages verkeerd werden gelezen. Bij de correctie zijn we verschillende, soms hilarische leesfouten tegengekomen. Eén zo'n fout grijpen we aan om de moeilijkheidsgraad van het gotische schrift te laten zien.

In de bijbel wordt veel *uitgeroepen*, maar nog veel meer *uitgerooid*. In het gotisch schrift lijken de letter p en y erg op elkaar, en gevoelige geesten zullen geneigd zijn het onschuldige *uitroepen* te lezen in bijvoorbeeld de inleiding van het derde hoofdstuk van de profeet Amos, alwaar staat:

boo;sept de uytroepinge harer afgoderije

[Godt] voorseyt de uytroeyinge harer afgoderije.

Vergelijk dit met 2 Kronieken 24:9:

Ende men dede uytroepinge in Juda / ende in Ierusalem / dat men den

Ende men dede uytroepinge in Iuda, ende in Ierusalem, dat men den ....

We zullen doorgaan

Het grote en niet aflatende enthousiasme van de vrijwilligers voor dit crowdsourcingproject is voor ons aanleiding geweest de Stichting Vrijwilligersnetwerk Nederlandse Taal (SVNT) op te richten: een netwerk van vrijwilligers dat zich tot doel heeft gesteld informatie in en/of over de Nederlandse taal in heden en verleden en Nederlands talig erfgoed voor iedereen beschikbaar en toegankelijk te maken, bij voorkeur digitaal en interactief. Aldus is het Bijbeldigitaliseringsproject uitgegroeid tot iets blijvends en uitgebreid met een hele reeks ander materiaal. Inmiddels zijn zestien psalmberijmingen gedigitaliseerd, vijftien wereldlijke liedbundels en 37 taalkundige en cultuurhistorische werken. Een compleet overzicht van de gedigitaliseerde werken is te vinden op <https://easy.dans.knaw>.

nl/ui/datasets/id/easy-dataset:34380, alwaar alle transcripties als wetenschappelijke data duurzaam zijn gearchiveerd. Ook deze teksten zijn toegevoegd aan de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (dbnl.org). In totaal gaat het om een tekstbestand van circa 20 miljoen woorden: een gigantische inspanning. De werkgebieden van de SVNT omvatten inmiddels ook digitalisering van geëmailde brieven, dialectvragenlijsten en dialectwoordenboeken. Voor de nabije toekomst staat het digitaliseren van zeventiende-eeuwse kranten op de agenda.

Nieuwe inzichten

Dankzij het digitaliseren van de verschillende Bijbelvertalingen hebben we al een aantal dingen kunnen ontdekken. Bijvoorbeeld dat in de Delftse bijbel als persoonlijk voornaamwoord uitsluitend de vorm *hem* is gebruikt, voor zowel het enkelvoud als het meervoud van de derde persoon. Vergelijk Exodus 10:8 “Ende pharao riep moysen *ende* aaron: *ende* seide **hem**” (“en de farao riep Moses en Aäron en zei tegen *hen*”). Alle andere bijbels maken verschil tussen het enkelvoud en het meervoud (dus tussen *hem* en *hen* of *hun*). Om erachter te komen of dit gebruik specifiek is voor 15de-eeuws Delfts dialect, of specifiek is voor een bepaalde zetter of vertaler, hebben we als vergelijkingsmateriaal meer teksten uit die periode nodig.

De digitalisering maakt het voor het eerst mogelijk alle genoemde bijbels gedetailleerd met elkaar te vergelijken. Een aardig voorbeeld is Genesis 42:21. In de Delftse bijbel komen relatief weinig leenwoorden voor, maar een opvallend woord in deze passage is *tribulacie*. De tekst luidt in de Delftse bijbel: “hier om is dese tribulacie op ons ghecomen.” In de Leuvense bijbel uit 1548 staat: “daerom es dese tribulatie op ons comen.” De Leuvense bijbel blijft hier evenals de Delftse bijbel dicht bij de Vulgata, die het Latijnse woord *tribulatio* gebruikt. Dat geldt niet voor de Statenvertaling uit 1637, want die geeft hier de voorkeur aan een Nederlands woord. De bewuste passage luidt: “daerom komt dese benautheyt over ons.”

Onze handen jeuken om verder taalkundig onderzoek naar de digitale bijbels te gaan doen. En als u ons wilt helpen bij het digitaliseren van andere teksten, zoals de historische kranten, stuur ons dan gerust een mailtje!

Hans Beelen is als docent verbonden aan het Institut für Niederlandistik van de Carl von Ossietzky Universität Oldenburg.
Contact: johannes.beelen@uni-oldenburg.de.
Nicoline van der Sijs is onderzoeker aan het Meertens Instituut en hoogleraar Historische taalkunde van het Nederlands in de digitale wereld aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
Contact: post@nicolinevdsijs.nl.

In totaal zijn tien oude Bijbelvertalingen uit Noord en Zuid gedigitaliseerd, in chronologische volgorde:

- de Delftse bijbel (Delft, 1477): het eerste gedrukte Nederlandstalige boek;
- de Vorstermanbijbel (Antwerpen, 1528/1531), vanwege de rijke illustraties een van de fraaiste bijbels. Vanwege afwijkingen van de Vulgata-tekst werd deze bijbel in 1546 op de lijst van verboden boeken geplaatst;
- de Liesveltbijbel (Antwerpen, 1542), de uitgave *letzter Hand* van de eerste complete Nederlandstalige bijbeluitgave van 1526. In 1545 werd de Antwerpse drukker Jacob van Liesvelt vanwege het plaatsen van steeds meer reformatorische aantekeningen in zijn Bijbeluitgaven gearresteerd en ter dood veroordeeld;
- de Leuvense bijbel (Leuven, 1548), een door de kerkelijke autoriteiten goedgekeurde vertaling van de Vulgata, waarvan latere uitgaven tot in de het begin van de twintigste eeuw in gebruik waren als standaardvertaling voor rooms-katholieke bijbelvertalers;
- het Nieuwe Testament van Jan Utenhove (Emden, 1556): de eerste Nederlandse vertaling van het Nieuwe Testament direct uit het Grieks en voorzien van een versnummering, vervaardigd door de gereformeerde taalkunstenaar Jan Utenhove;
- de Biestkensbijbel (1560): deze Bijbelvertaling, de eerste volledige Nederlandse Bijbelvertaling met genummerde verzen, was met name populair onder doopsgezinden en lutheranen, en is tot in de achttiende eeuw herdrukt;
- de Deux-Aesbijbel (Emden, 1562): deze vluchtelingenbijbel was bij de gereformeerden in gebruik vóór de Statenvertaling werd ingevoerd;
- de eerste uitgave van de Statenvertaling (Leiden, 1637): de roemruchte eerste Nederlandse Bijbelvertaling die in zijn geheel direct uit de grondtalen is vertaald in opdracht van de Dordtse synode;
- de Lutherse Bijbelvertaling (Amsterdam, 1648): een vertaling van de Lutherbijbel, waarvan herziene uitgaves tot in 1951 in gebruik zijn gebleven;
- de gecorrigeerde uitgave van de Statenvertaling (Amsterdam, 1657): de compleet herziene uitgave van de Statenvertaling, gezuiverd van talloze zetfouten, die lange tijd als corrigeermaatstaf voor latere uitgaven heeft gediend.

De digitale edities zijn alle gepubliceerd op www.dbnl.org. Op de website <http://www.bijbelsdigitaal.nl> van het Nederlands Bijbelgenootschap zijn de meeste digitale teksten en foto's van de oorspronkelijke bijbels te vinden. Op de eveneens door het NBG verzorgde site www.biblija.net kunnen deze bijbels hoofdstuk voor hoofdstuk en vers voor vers naast elkaar worden gezet en vergeleken.